

<https://doi.org/10.15407/fd2023.01.176>
УДК 117, 141.33, 167

Тарас МАМЕНКО, молодший науковий співробітник
відділу зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
zlokara@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

КРИТИКА Ч. ПІРСОМ НАСТАНОВ КАРТЕЗІАНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Стаття має намір показати значущість ідей Ч. Пірса для розвитку сучасної філософії, з'ясувати основні напрямки критики ним настанов картезіанської і ширше модерної філософії (там де вона йде від Декарта) і розглянути позитивну програму його філософії, яку він пропонує як альтернативу модерній.

Пірс виходить з прагматичного та семіотичного підходу до природи людини, свідомості та пізнання. Завдяки вказаному підходу йому вдалося підважити ключові ідеї модерного розуміння пізнання, людини, мови, а саме: індивідуалізм, мовний атомізм, догматизм, дуалізм, репрезентаціонізм, номіналізм, фундаціонізм тощо. І, натомість, запропонувати нову теорію пізнання, нову онтологію та антропологію. Пірс стверджує опосередкованість людського пізнання знаками (мовними, культурними, чуттєвими), неможливість інтроспекції та інтуїції, відстоює холізм, фаліблізм, прагматизм, реалізм, синехізм, інференціалізм та пропонує нове розуміння особистості — все це робить його актуальним та сучасним мислителем.

Ідеї Пірса пропонують свіжій погляд на сучасну наукову практику. Переосмислення Пірсом основ пізнання ставить його поряд з багатьма мислителями XX і XXI ст. Розвиток його ідей можна побачити в сучасній антропології, епістемології, в дослідженнях штучного інтелекту, семіотиці тощо.

Статтю поділено на чотири підрозділи, які присвячені основним напрямкам критики Пірсом філософії Декарта: в першому — проти скептичної методології Декарта Пірс ставить поняття переконання та принцип фаліблізму, в другому — Пірс заперечує можливість інтуїції і доводить опосередкованість нашого пізнання знаками, в третьому — йдеться про переваги семіотичного та комунікативного підходу над епістемічним індивідуалізмом та мовним атомізмом, в четвертому — номіналізму та дуалізму Декарта Пірс протиставляє реалістичний підхід та свою теорію синехізму, а також семіотичну антропологію.

Ключові слова: Декарт, знак, інтуїція, Пірс, прагматизм, переконання, реалізм, семіотика, синехізм, скептицизм, фаліблізм.

Цитування: Маменко, Т. (2023). Критика Ч. Пірсом настанов картезіанської філософії. *Філософська думка*, 1, 176—192. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.176>

Ричард Бернстайн у своїй праці «Прагматичний поворот» [Bernstein, 2010] стверджує, що багато найважливіших тем у філософії протягом останніх ста років є варіаціями та розвитком проблем, які порушували та розв'язували класичні американські прагматики: Чарльз Пірс, Вільям Джеймс, Джон Дьюї та Джордж Г. Мід. Він розвиває альтернативне прочитання сучасної філософії і говорить про безперервність прагматичних тем, відмічає, що «багато філософів ХХ і ХХІ ст. — хоч деякі з них не знали, або недостатньо знали класичних прагматичних мислителів — мали справу з подібними темами та приходили до подібних висновків» [Bernstein, 2010: р. 9]. Вказує також на спорідненість підходів Вітгенштайна з прагматиками у питаннях критики картезіанства.

Прагматизм починався з критики інтуїтивізму, репрезентаціонізму і скептицизму та став провісником семіотичного, лінгвістичного та інших «поворотів» в західній філософії. Його характерною рисою була ретельна критика картезіанства, що так довго панував у новочасній філософії, неприйняття модерного індивідуалізму тощо. На відміну від споглядальної моделі пізнання, прагматизм відстоював ідею взаємодії з реальністю в процесі пізнання і перетворення дійсності. Спільна теза, з якої виходив прагматизм і яку поділяли Пірс, Джеймс і Дьюї, полягала в тому, що «ідеї» перебувають не десь поза свідомістю (так, ніби вони очікують свого виявлення), а є інструментами, які люди розробляють для орієнтації в дійсності. Ці ідеї не є індивідуальними, а створені в соціумі; вони не є незмінними, а є адаптивними до навколишнього середовища.

У витоків прагматичного та семіотичного повороту стояв американський філософ Ч. Пірс, який найбільше сприяв його розвитку. Філософія Пірса містила, ніби в зародку, ті аргументи, якими послуговувалася філософія ХХ ст. для критики новочасної філософії.

В статті я намагатимусь розкрити значущість ідей Ч. Пірса для розвитку сучасної філософії (в її прагматичній формі), моїм завданням буде виявити і проаналізувати основні напрямки критики Пірсом філософії картезіанства. На Заході багато дослідників¹ розглядали критику Пірсом Декарта, але всебічного дослідження цієї теми ще немає. З українських дослідників побіжно торкається вказаної проблематики стаття О. Ратнікової [Ратникова, 2012].

¹ Зокрема: Meyers, Robert (1967). "Peirce on Cartesian Doubt," Transactions of the Charles S. Peirce Society, 3, 1: 13—23; Prendergast, Thomas (1977). "The Structure of the Argument in Peirce's 'Questions concerning Certain Faculties Claimed for Man,'" Transactions of the Charles S. Peirce Society, 13, 4: 288—305; Haack, Susan (1983). "Descartes, Peirce and the Cognitive Community", Friedman, Lesley (1999). "Doubt and Inquiry: Peirce and Descartes Revisited," Transactions of the Charles S. Peirce Society, 35, 4: 724—746; Anderson, Douglas (2006). "Peirce and Cartesian Rationalism," J. Shook and J. Margolis (eds.), A Companion to Peirce. Malden, MA: Blackwell Publishing, 154-165; Hill, James (2012). Descartes and the Doubting Mind. New York, NY: Continuum; Dabay, T. (2016). *Why Peirce's Anti-Intuitionism is not Anti-Cartesian: The Diagnosis of a Pragmatist Dogma*; MacDonald, Ian (2019). *Communal Inferentialism: Charles S. Peirce's Critique of Epistemic Individualism*. Waterloo, Ontario, Canada.

* * *

Картезіанство — це історичний тип філософії, який інтерпретував дійсність в термінах *індивідуалізму, догматизму та репрезентаціонізму*. Для Декарта, як і для більшості модерних філософів, *свідомість, «я», розум* передують соціальним процесам. Проте вже з часів Гегеля поширилась думка, що розум не міг би з'явитися взагалі поза межами соціального середовища, що особистість є ансамблем суспільних відносин. Це було поштовхом відходу від субстанційного тлумачення особистості та свідомості до функціонального, діяльнісного і символічного, а отже соціального.

З Декартом і його послідовниками, та, більшою мірою, з англійською філософією приходять розуміння, що розум пізнає не світ самий по собі, а власні ідеї і через їх посередництво він може «схопити» те, що знаходиться за ним. Таке переконання стає парадигмальним для модерної філософії. Існує певний розрив між світом самим по собі і нашими ідеями про нього, що найбільше виразилося у вченні Канта про ноумени та феномени. Ч. Пірс, як і багато хто до нього, ставив собі завдання подолати вказаний дуалізм.

Декарт вчив, що філософію треба починати з сумніву і що лише ясний погляд нашого розуму (інтуїція) вбачає істинність в тому, в чому ми чітко переконані і з чого ми виводимо нові істини. Істина пізнається через ідеї, що розум містить в собі чи отримує через органи чуття. Ідеї виступали репрезентаціями речей, в цьому сходилися більшість новочасних мислителів, навіть якщо в іншому вони мали відмінні погляди. Така настанова панувала як мінімум до Канта, а іноді знаходить своїх прихильників і сьогодні.

Пірс послідовно виступає проти подібного індивідуалізму, догматизму та репрезентаціонізму, натомість пропонуючи *семіотичний, фалібілістичний, прагматичний* підходи до розв'язання філософських та наукових питань. Головні праці Пірса, які направлені проти Декарта та ідей Нового часу, які наближають його до сучасної філософії, — це його ранні статті, а саме «*Питання щодо певних здібностей, на які претендує людина*» (Questions concerning certain Faculties claimed for Man, 1868), «*Деякі наслідки чотирьох нездатностей*» (Some Consequences of Four Incapacities, 1868), «*Усталення переконань*» (The Fixation of Belief, 1877), «*Як зробити наші ідеї ясними*» (How to make our ideas clear, 1878). Тут він виділив низку хибних настанов філософії Декарта і подальшої філософії, оскільки більшість філософів, на його думку, залишаються картезіанцями.

Далі пропоную розглянути основні заперечення Пірса, викладені в цих статтях, більш детально. Але перед тим зауважу, що деякі дослідники² заперечують доречність ототожнення поглядів Декарта з їх викладом і запереченням у Пірса. Або ставлять під сумнів поширене тлумачення ідей Пірса як антикартезіанських. Зокрема, відмічають, що поняття інтуїції Декарта від-

² Див., напр.: Dabay, T. (2016). Why Peirce's Anti-Intuitionism is not Anti-Cartesian: The Diagnosis of a Pragmatist Dogma. *International Journal of Philosophical Studies*, 24(4), 489—507. Див. також нижче.

різняється від відповідного у Пірса, що його інтуїтивізм насправді відображає *інференціалізм* Пірса в ключових аспектах³. Чи справедлива така інтерпретація Пірса та Декарта — питання, яке я не буду тут розглядати. Так, українська дослідниця О. Ратнікова стверджує, що Пірс «примітивізує» [Ратнікова, 2012: сс. 89—91]⁴ Декарта, робить його скепсис «самообманом», не розуміючи його важливості як методологічного прийому для досягнення певної достовірності. Що мотив мислення в Декарта переважає мотив сумніву і т. ін. Не заперечуючи в цілому, зазначу, що Пірс починає там, де Декарт завершує, для нього Декарт одночасно і надто критичний на початку і надто догматичний наприкінці. Для нього пізнання починається з певних переконань, а не з загального сумніву. Частина переконань дає *збій*, вступаючи в конфлікт з іншими чи з зовнішнім світом, і пошук триває далі. В індивідуальній свідомості він припиняється, але в науці він продовжується, залишає місце *новим відкриттям*. Пірс вважав свій *фалібілізм* менш оптимістичним, ніж Декартів *догматизм* (який стверджує, що є переконання безсумнівні), але водночас менш песимістичним, ніж *скептицизм* (який стверджує, що всі наші переконання можуть бути хибними) [Нааск, 1982: р. 172].

Критика скептичної методології Декарта

Пірс віддавав належне великій традиції Декарта, навіть коли не погоджувався з нею. «Декарт знаменує період, коли філософія відклала дитячі речі і стала зарозумілим юнаком. Коли юнак подорослішає, він зрозуміє, що традиція є дорогоцінним скарбом, а іконоборчі винаходи нічого не варті і часто невдалі. Він зрозуміє, що коли його думку обступають і підштовхують запитання від однієї причини до іншої, що стоїть за нею, немає нічого нелогічного в тому, щоб нарешті сказати: “Ну, це те, що ми завжди думали, що припускали тисячі років без всяких труднощів”» [CP 4.71]⁵.

Декарт намагався подолати метод авторитету, що панував в середньовічній філософії, робив це, використовуючи свій апріорний метод, як пише

³ Термін «*інференціалізм*» був винайдений сучасним прагматичним філософом Робертом Брендомом, як назва його філософської доктрини, яка спиралася на ідеї його вчителя Вілфреда Селарса. *Інференціалізм* — це переконання в тому, що значення мовного виразу полягає в його інференційній (від лат. *inferentia* — висновок) ролі, тобто сукупності тих логічних висновків, які можна чи не можна з нього зробити. Наприклад, значення слова *батько* передбачає наступні можливі висновки: *чоловік, має принаймні одну дитину, певного віку тощо*. І хоча це поняття є відносно новим, однак його можна розглядати як кульмінацію певних тенденцій, які вже приховані від початку сучасної логіки та аналітичної філософії, зокрема і в Пірса, про що див. далі за текстом. *Інференціалізм* протиставляють традиційному *репрезентаціонізму*.

⁴ Подібну думку, про спотворення (misrepresents) Декарта див. також: [Meyers, 1967; Нааск, 1982].

⁵ Всі посилання на праці Пірса здійснюються мною згідно з прийнятою більшістю на Заході практикою посилатися на том і нумерований параграф найповнішого видання його творів, яке мені доступне в ел. форматі (Collected Papers of Charles Sanders Peirce, 8 vols).

Пірс: «Коли Декарт узявся за реконструкцію філософії, його першим кроком було (теоретично) дозволити скептицизм і відкинути практику схоластів дивитися на авторитет як на остаточне джерело істини. Зрештою, він шукав більш природного джерела принципів і думав, що знайшов його в людському розумі; таким чином переходив прямим шляхом від методу авторитету до апіорного методу. ... Самосвідомість повинна була надати нам наші фундаментальні істини та вирішувати, що прийнятно для розуму». [СР 5.391].

Щоб поставити науку на твердий ґрунт Декарт намагався позбутися всього сумнівного та непевного, для цього використовував скептичні аргументи, щоб звільнитися від усіх опіній, прийнятих доти на віру, і почати з початку, з самих підмурків. Використовуючи в Медитаціях свій аргумент «злого генія» проти зовнішньої реальності, який діє навіть проти істинності наших логічних міркувань, Декарт говорить: «Тож я припушу, що існує... якийсь злий геній... могутній, який застосував увесь свій хист, щоб ошукати мене. Я думатиму, що небо, повітря, земля, кольори, фігури, звуки й усі інші зовнішні речі, що їх ми бачимо, — то лише ілюзії та ошуканство, до яких він вдається...» [Медитації, 2014: с. 153]⁶. Цей *геній*, міг би навіть зробити так, щоб «я ошукувався щоразу, коли додаю два до трьох або перераховую сторони квадрата»... [Медитації, 2014: с. 151]. Сумніви можна подолати лише ідеями, які є абсолютно і безпосередньо ясними та виразними — інтуїтивно. Ці інтуїції створюють впевненість, необхідну для наукового знання, і стають основою для дедуктивного ланцюжка, який породжує подальші впевненості. В Декарта прикладом такої фундаментальної інтуїції є його *cogito ergo sum*.

Як вказує Дуглас Андерсон [Anderson, 2006: р. 155], власний вихід Пірса за межі апіорного методу був його відповіддю на картезіанський раціоналізм. Він включав його тристоронній науковий метод, три стадії якого були: *абдукція* або розробка гіпотези, *дедукція* або передбачення наслідків та *індукція* або експериментальна перевірка гіпотез.

Пірс погоджувався, що сумнів є початковим етапом дослідження, але стверджував, що ми не можемо мати *універсального* сумніву, тому він переглянув обсяг і функцію сумніву в процесі наукового дослідження. Ми в кращому випадку вдаємо, що сумніваємося в тому, у чому насправді переконані. «Дуже розумно міркувати про те, що багато речей, які здаються нам істинними — є, ймовірно, хибними ... Але змусити повірити, що людина ні в що не вірить, — це пусте припущення, самообман» [СР 4.71]. Ми підступаємо до філософії з набором сумнівів, які ми не в змозі усунути, адже сама можливість сумніватися в них нам навіть не приходить в голову. Картина світу складається з пізнаваних речей, буття і пізнаваність — синоніми, говорить Пірс [СР 5.257]. Ми маємо починати з усіма упередженнями, які ми маємо, такий лейтмотив Пірсової критики Декартового скепсису. Для справжнього сумніву потрібна конкретна причина, і це унеможлиблює *повний* сумнів,

---

⁶ «Метафізичні медитації» Декарта цит. за пер. з фр. О.Хоми у вказаному в джерелах виданні.

оскільки підставою для сумніву є щось інше, у чому хтось переконаний. «Декарт переконав себе, що найбезпечніший спосіб — “почати” з сумніву в усьому, і, відповідно, він каже нам, що зробив це відразу, за винятком лише свого *je pense* (я мислю), який він запозичив у святого Августина⁷. Я так не думаю; бо справжній сумнів не означає починати з сумніву. Прагматик знає, що сумніви — це мистецтво, яке важко набути; і його щирі сумніви сягатимуть набагато далі, ніж сумніви будь-якого картезіанця» [CP 6.498]. Тут можна заперечити Пірсу, що Декарт теж сумнівається рівно доти, доки не знаходить свого переконання, певності. До можливості певного узгодження Пірса і Декарта приходить американська дослідниця Сюзен Гак, яка відмічає, що «у власній епістемології Пірса є ідеї, які здаються дуже близькими до картезіанського методу⁸» [Naack, s.a.: p. 166].

Для Пірса важливим поняттям його теорії пізнання є *переконання* (belief), проте не релігійне переконання, а довіра до ідей, предметів, тверджень про зовнішній світ. Переконання як протилежність сумніву. На переконанні тримається наукове пізнання. Саме поняття «*прагматичного переконання (віри)*» Пірс запозичив у Канта, який розумів під ним чітку позицію для дії людини в невизначеній ситуації, коли немає чіткого знання, а є лише переконання (віра) щодо стану речей.

Власне *переконання* Пірс ставить в основу людської діяльності, саме воно керує нашими бажаннями і формує наші вчинки [CP 5.371]. Мусульманські смертники йдуть на вірну смерть, оскільки вірять, каже Пірс, що отримають вічне блаженство, а сумнівалися б — не йшли. Переконання є звичкою, що керує нашою поведінкою. Сумнів — це стан тривоги й невдоволеності, нерішучості організму, ми завжди намагаємося його позбутися і перейти до стану переконання. Сумнів буває корисним, він спонукає нас думати і шукати певності, він є рушієм думки. Він «*дратує*», спонукає, викликає «*боротьбу*» для досягнення переконання; таку «*боротьбу*» Пірс називає «*дослідженням*» (inquiry) (CP 5.375). *Дослідження* приводить до переконання, це його мета. Пірс не говорить про знання як *істинне* переконання, як модерна традиція зазвичай визначає знання, для нього достатньо, щоб воно поділялося іншими науковцями. Згідно з визначенням Пірса, *істиною* є та думка, з якою наукове співтовариство погодиться чи домовиться в довгостроковій перспективі. Незважаючи на те, що істина є кінцевою метою дослідження ми ніколи не можемо перевірити переконання, порівнюючи їх із позаментальними фактами в дійсності, оскільки ми ніколи не можемо вийти за межі наших переконань до самої дійсності. Перевірка відбувається шляхом *дій* на основі нашого досвіду, якщо він відповідає нашим очікуванням. Якщо

⁷ Августин в полеміці зі скептиками використовував аналогічний аргумент — «*якщо я помиляюся, то існую*» (*Si fallor, sum*).

⁸ Взагалі, можна умовно розділити дослідників Пірса, з одного боку, на тих, які протиставляють Пірса Декартові, і тих, які намагаються їх зблизити, а з іншого — на тих, які визнають доречність інтерпретації Пірсом Декарта, і категоричних противників.

переконання — істинне, жодне майбутнє чуттєве твердження не суперечитиме йому. Якщо хибне, — ми змушені будемо повірити в твердження, яке суперечить йому. «Елементи кожного поняття, — стверджував Пірс, — входять у логічне мислення через ворота відчуття і виходять через ворота цілеспрямованої дії, і все, що не може показати свої паспорти біля цих двох воріт, повинне бути заарештоване з причин несанкціонованого розумом доступу» [СР 5.212].

Пірс — *фалібіліст*, і в цьому криється його ще одне глибоке заперечення проти *догматизму* Декарта, він вважає, що будь-яке з наших переконань може бути помилковим. Для нього немає більшого інтелектуального гріха, ніж «блокування шляху дослідження». Більшість наших ідей ми отримали змалечку і сприймаємо їх некритично. Інколи вони викликають у нас сумніви, ми переглядаємо їх, але до того часу, доки ми залишаємось ними задоволені, ми приймаємо їх як істинні. Ми приймаємо які завгодно вірування, до яких маємо схильність і в які віримо тому, що вони лестять нашому самолюбству, правда лише до тих пір, каже Пірс, доки грубі факти не пробуджують нас від цих солодких мрій. Жодні істини не є остаточними, стосовно них може виникнути сумнів, і тоді ми змінимо їх на інші. Ми маємо формулювати наші теорії так, щоб вони охоплювали якомога більше різних думок, і залишати місце для змін, щоб вони не були остаточними, замкненими. В цьому полягатиме їхня надійність, адже нічого так легко не спростовувалось в історії філософії, як остаточні істини. Цей принцип він називає *фалібілізмом*. Отже, Пірс стверджує антидогматизм, критичність, самоконтроль і самокорекцію в науці.

Декарт намагається отримати достовірне знання за допомоги єдиного ланцюжка висновків, який не може бути міцнішим за свою найслабшу ланку (взьмемо хоча б його онтологічний доказ буття Божого, відкидання якого руйнує всі подальші докази). Натомість Пірс наполягає, що наші знання ґрунтуються на багатьох аргументах і черпають свою силу з їх множинності. Не «ланцюжок», а «багатожильний кабель» зі змінних жилок (переконань) — метафора для його пояснення міркувань. Перехід від безпосередньої інтуїції до критичного здорового глузду та перехід від інтуїтивної впевненості до істини, яку можна було досягти лише в нескінченно довгому дослідженні, проведеному спільнотою справжніх дослідників, що можуть помилятися, позначив споріднені, але альтернативні відповіді на деякі картезіанські питання.

Критика інтуїції в новочасній філософії

Від Дж. Лока йде виокремлення так званих *інтроспективних* знань, знань, отриманих з рефлексії над внутрішніми відчуттями. Пірс заперечує можливість для людини мати таку здібність. Ми не здатні, наполягає він, на *інтроспективне* (внутрішнє) знання тому, що наше знання завжди опосередковане зовнішніми фактами. Зрозуміло, що пізнання багатьох речей зумовлене суто ззовні (наприклад, колір предмету пізнається у сприйнятті зовнішнього

об'єкта, сліпі не сприймають кольори). Але й щодо тих, які видаються суто внутрішніми (наприклад, емоції), Пірс залишається категоричним. Він говорить про *інтенційність* подібних станів. Якщо ми гніваємося — то на когось зовні, якщо ми страждаємо — то від чогось зовні. «... будь-яка емоція є предикація, що стосується якогось об'єкта... (вона) стосується конкретних обставин і схильності (disposition) конкретної людини в певний час» [CP 5.247]. Понад те, емоції, почуття мають свою внутрішню логіку розвитку і втрачають сенс, якщо їх відділити від контексту їх розвитку. Так само і почуття прекрасного чи етичні почуття, спочатку вони завжди є якостями чогось зовнішнього (Не-Я) чи зумовлені попереднім пізнанням. Єдиним способом дослідження психологічних питань, підсумовує Пірс, є виведення їх із зовнішніх фактів (by inference from external facts) [CP 5.249]. Тут вже не далеко до бігевіоризму і диспозиціоналізму Г. Райла, а також інференціалізму В. Селарса та Р. Брендона.

З давніх часів йде також переконання, яке підтримує і Декарт і багато сучасних людей, що ми здатні на *інтуїтивне* пізнання, тобто пізнання, не опосередковане іншими знаннями, а отримане напряму від зовнішнього об'єкта. Так уявімо, ніби ми бачимо дерево перед собою, і коли ми спостерігаємо за ним, воно ніби передає нам про себе певні знання безпосередньо, що воно *дерево*, певного *виду*, певного *кольору*, певної *форми*, знаходиться на певній *відстані* тощо. Чи можливо це? Пірс заперечує подібну здатність. Він говорить, що всі наші знання зумовлені вихованням, культурою, рядом асоціацій тощо.

Наприклад, уві *сні* нам здається, що ми сприймаємо щось (дерево) безпосередньо, варто нам прокинутись, як стає зрозумілою зумовленість побаченого уві сні попереднім досвідом. Досвід засвоєння *мови* також вказує на опосередкування нею пізнання. Мова нікому особисто не належить, вона належить *спільноті*. Дитина ніколи не пригадує, звідки вона знає мову, вона її знає і все, хоча ми розуміємо процес поступовості засвоєння мови людиною, зумовленість лексики досвідом і культурою. Мова дає нам доступ до реальності, ми можемо щось бачити лише «одягненим в мову». Щоби *«бачити»* дерево, потрібно вже розрізняти предмети, форми, кольори довкола, мати слова на їх позначення.

Посилаючись на Дж. Барклі, Пірс вказує, що навіть звичайний факт сприйняття відстані, який видається інтуїтивно «схоплюваним», потребує складної досвідної координації різних органів чуття, перш ніж ми навчаємось *«бачити»* відстань. Знання — це завжди висновок з певних передумов, воно не можливе без засновків. Не можна пізнати конкретний колір, не маючи досвіду інших кольорів, не можна розрізнити музичний тон, не знаючи інших тонів. Кому видається, що він щось сприймає без роздумів, інтуїтивно, — той просто не звертає увагу, що багато мисленневих процесів відбуваються автоматично, не свідомо, рефлексивно. Так, наш розум автоматично конструює подію в часі і в просторі, хоча ми цього і не помічаємо.

Чи опосередковане моє пізнання червоного кольору попереднім знанням, запитує Пірс? Звичайно, адже «якщо є людина, для якої червоні речі виглядають так само, як сині для мене, і навпаки, очі цієї людини навчають її тим самим фактам, що вони навчили б, якби він був таким як я» (teach him the same facts that they would if he were like me) [CP 5.261]. Тобто його сприйняття жодним чином не впливало б на його пізнання. Відчуття *червоності* не суттєве для пізнання.

Епістемологія — справа не окремої особи, а спільноти, наука публічна, а не індивідуалістична. Індивід відповідальний за невігластво та помилки, спільнота є осередком знання, правди та реальності. Критерієм істинності того, у що вірить індивід, є довгострокова згода всієї спільноти дослідників. Хоча Декарт теж допускає, що інші можуть реконструювати свої знання, дотримуючись його методу, його метод радикально індивідуалістичний порівняно з Пірсовим.

Подібно до того, як ми не пізнаємо інтуїтивно предмети довкола нас, так само ми не пізнаємо власного існування. Декартову ідею про інтуїтивну самосвідомість Пірс також відкидає. Малі діти ще не мають уявлення про *самість*, про власне «я», проте вже виконують завдання, що свідчать про їхню розумову діяльність. Коли, каже Пірс, дитина чує звук, вона думає не про себе, як про того, хто чує, але про об'єкт, який видає шум [CP 5.264]. Коли вона тягнеться за іграшкою, вона також думає не про себе, а про іграшку, стверджувати, що вона також думає про себе, немає жодних підстав. Лише засвоюючи мову дитина вчиться думати про себе в третій особі. Самосвідомість також є опосередкованою.

З точки зору Пірса, помилка Декарта полягає не в тому, що він думає, що в міркуваннях діє вроджений елемент, а в тому, що він думає, що вроджені ідеї можна з упевненістю пізнати через чисто психічне сприйняття. Декарт пропонує *ясність* і *виразність* як риси справжньої інтуїції. «Всі речі, які ми збагаємо ясно та виразно, є істинними остільки, оскільки ми їх збагаємо» [Медитації, 2014: с. 135]. Пірс же вважав, що критерій ясності та виразності є «не більш ніж абсолютно невдалою спробою встановити стару *самоочевидність* аксіом розуму» (CP 2.28). Трудність полягає в тому, щоб розпізнати, які ідеї ми уявляємо виразно. Згубно також, стверджує Пірс, робити окремих людей абсолютними судьями істини⁹.

Пірс заперечує інтуїцію, але не проти *інстинкту* в науці. Коли ми задумуємося над питанням, яким чином людина доходить до слухних теорій,

---

⁹ О. Хома відзначає, що «в Декарта "Я, що мислить", обґрунтовується не собою безпосередньо, як уже понад два століття стверджують історико-філософські підручники, а Богом, правдивість Якого є гарантом "справжності" очевидних ідей... що покладатись "лише" на своє Я неможливо: воно не має досвіду того [nullam esse experior], що може власною силою продовжувати власне існування». Це вкотре порушує питання слухності інтерпретації Декарта Пірсом (див.: [Хома, 2012: сс. 30—31]). І щодо дуалізму Декарта теж зараз точаться суперечки.

що стосуються природи [СР 5.591]. Адже вона може висувати безліч теорій і ніколи не дійти істини, але варто подивитися на успіхи природничих наук і стає очевидним, що перебравши з десятків гіпотез, вона швидко наближається до істини, при цьому навіть не здогадується, чому саме вона зупинилася на цих гіпотезах. Пірс доходить висновку, що людина наділена «інстинктивним почуттям істини» [СР 6.531]. Як курча, яке щойно вилупилося, не розмірковує про варіанти своєї поведінки, а починає інстинктивно клювати, так і людина у невідомий спосіб обирає ті форми поведінки і мислення, що дають правильне орієнтування в дійсності. Еволюційно людина, як і тварина, у боротьбі за існування пристосовувалася до середовища, і виживали ті, хто краще орієнтувався в дійсності [СР 6.418]. Цей інстинкт є чимось на зразок істинних природних вірувань: «якщо Всесвіт відповідає... певним ... законам і якщо розум людини розвинувся під впливом цих законів, можна очікувати, що він повинен мати ... інстинктивну проникливість, або геніальність, яка змусить його вгадати ці закони правильно або майже правильно... Подивіться на маленьких пташок, усі види яких майже однакові за своєю статуєю, і все ж, які тільки різноманітні форми геніальності вони не виявляють у моделюванні своїх гнізд?» [СР 5.604]. Тут Пірс виступає попередником так званого радикального конструктивізму в сучасній біології, до якого належать, зокрема, Фр. Варела і У. Матурана. Завдяки дослідженню Трево-ра Пірса [Pearce, 2020] стало відомо, що філософія прагматизму багато в чому завдячує дебатам, що точилися між еволюціоністами в Америці в ХІХ ст., в яких брали участь засновники прагматизму.

Семіотичний підхід до явищ культури та людини

Пірс був засновником і першим розробником сучасної семіотики [Sebeok, 1985: р. 47]. Семіотичний підхід до світу та пізнання є ключовим для розуміння всієї його філософії. Ми не можемо, говорив Пірс, мислити без допомоги знаків. Думка відома нам через зовнішні факти. Останні даються нам у вигляді знаків (*чуттєвих*: звуки, кольори, запахи тощо чи *символічних*: слова, цифри, ноти тощо), а отже, жодна думка не існує поза знаками. А оскільки знак є тим, що відсилає до чогось іншого, то кожна думка визначається іншою або визначає іншу. Це твердження передбачає попереднє про те, що все самопізнання можна пояснити як висновки із зовнішніх фактів і що, таким чином, немає жодних причин припускати будь-яку силу інтроспекції [СР 5.247—9]. Тому нам потрібно шукати докази наших власних думок у зовнішніх фактах: «Якщо ми шукаємо в світлі зовнішніх фактів, єдині випадки думки, які ми можемо знайти, це думки в знаках» [СР 5.251]. «Все мислення є діалогічним за формою... Отже, все мислення здійснюється у знаках, які мають переважно ту саму загальну структуру, що й слова» [СР 6.338].

Все, що стверджується як знання, має бути частиною системи, адже знаки не існують ізольовано, лише в системі. Пізнання також не може бути ізольованим. Воно повинно існувати в системі зв'язків, де кожен елемент

набуває значення у системі інших елементів. Кожна думка повинна бути інтерпретована іншою думкою.

Кажучи, що будь-яке мислення є діалогічним, Пірс має на увазі те, що будь-яке мислення є соціальним. Навіть наші власні роздуми передбачають комунікативну структуру, уможливлену членством у суспільстві. Можна сказати, що комунікація — це не те, що ми робимо з думками, попередньо сформованими в нашій голові. Комунікація, за Пірсом, є контекстом, у якому формуються думки, і логічно передує процесам мислення, що відбуваються в індивідуальному розумі.

Пірс не каже, що все мислення здійснюється словами, лише те, що воно здійснюється знаками, які мають ту саму «загальну структуру», що й слова. Слідом за багатьма філософами він мислив природну мову не надто придатною для точного міркування, а тому присвятив значну частину свого життя розробці нотацій для логіки, створенню універсальних і екзистенційних кванторів (незалежно від Г.Фреге), а також розробці логічних діаграм, які останнім часом знайшли плідне застосування в дослідженнях штучного інтелекту.

Як вказував шотландський філософ В. Галі, якщо кожен знак вимагає інтерпретації у вигляді подальшого знака і визначає таку інтерпретацію практично не обмеженими альтернативними шляхами, звідси випливає, що не може бути одного і тільки одного знака даного об'єкта і немає такої речі, як одна-єдина інтерпретація даного знака [Gallie, 1975: p. 125]. Фактично знімається жорстка прив'язка знака до об'єкта і відкривається можливість різних інтерпретацій в різних ситуаціях, що досить схоже з Вітгенштайновими «мовними іграми»¹⁰. Треба відзначити, що Пірс не претендує на остаточне розв'язання цієї проблеми, він стверджує, що очевидний регрес не є хибним. Він порівнює цю проблему з парадоксом Зенона, а саме з проблемою пояснення того, як Ахілес може перемогти черепаха в гонитві, незважаючи на те, що йому треба подолати нескінченне число інтервалів, щоб зробити це. І те, що у нас немає остаточних рішень для цієї проблеми, не означає, що Ахілес не може перемогти черепаха в забігу. Так само з пізнанням, воно може потребувати багато чого відомого раніше, але це не означає, що ми взагалі не можемо пізнавати нічого нового. Якщо ми визнаємо, що необхідність безлічі попередніх пізнань не є хибним регресом, то немає ніякої логічної необхідності мати перше знання для пояснення існування наступного пізнання. Таким чином, пізнання виникають не з єдиних попередніх пізнань, а через «процес пізнання» [CP 5.267].

Семіотична модель *свідомості* — це модель, в якій інтерпретація знаків і інтенційність є головними атрибутами розуму. Стверджуючи, що будь-яке мислення є інтерпретацією знаків, Пірс не заперечував психологічного факту,

---

¹⁰ Вітгенштайн опосередковано зазнавав впливу Пірса через свого друга математика, економіста і філософа Ф. Рамсея, який добре знав Пірсіві праці й навіть намагався обґрунтувати засобами сучасної логіки істину прагматизму. Див. його статтю «Універсалії» 1925 р. На жаль, Рамсей не встиг багато зробити — помер у 26 років.

що думки можна суб'єктивно пережити як внутрішні стани розуму (згадаймо сприйняття червоного); він стверджував, що такі переживання є просто психологічними фактами: «думка, остільки вона є почуттям особливого роду, є просто скінченим, незрозумілим фактом» [СР 5.289]. Значення або інтелектуальна цінність думки полягає в її потенціалі для подальшої інтерпретації чи то моїм розумом, чи то іншим розумом. Комунікативний розум не локалізований в мозку чи іншому матеріальному носії, як жартував Пірс; з таким же успіхом моя здатність до дискусій могла б бути зосереджена в моїй чорнильниці [СР 7.366]. Сферою, де міститься розум, є радше соціум, система знаків існує до людини, і ми лише «підключаємося» до цієї віртуальної сім'ютичної павутини. «На мій погляд, — каже Пірс, — набагато переконливіше, що думки живого письменника є в будь-якому друкованому примірнику його книги, ніж у його мізках» [СР 6.364]. Подібні «гегельянські» мотиви пронизують всю філософію Пірса і стають популярними у ХХ ст. В Радянському Союзі подібні погляди на особистість і свідомість розвивав Евальд Ільєнков¹¹.

Оскільки кожен знак є тим, чим він є завдяки його можливим пізнішим інтерпретаціям, — тобто віртуально, — то й сам розум є віртуальним. Сутністю розуму є не свідомість, а ціль чи кінцева причинність (те, задля чого щось здійснюється). «Жодна наявна реальна думка (яка є простим почуттям) не має жодного значення, жодної інтелектуальної цінності; значення полягає не в тому, що насправді думается, а в тому, з чим ця думка може бути пов'язана в репрезентації наступними думками; так що сенс думки є цілком віртуальним» [СР 5.289] — таке Пірсове формулювання *інференціалізму*.

Синехізм, реалізм та антропологія Пірса

Кожна думка залежить від звернення розуму до неї в певний час. Вводячи часові умови для відношення однієї думки до іншої, Пірс передбачає принцип безперервності (*синехізму*). Пірсів *синехізм* стверджує, що суттєвою рисою філософської спекуляції є безперервність. Він заперечує *дуалізм* розум-матерія. Існує глобальна градація. Немає чіткої межі між зовнішніми *об'єктами* пізнання та ранніми *стадіями* самого пізнання. Перші безперервно переходять у другі. Після регресу пізнання відбувається поступове зменшення свідомості, і коли ми досягаємо точки, якій не передують жодне пізнання, ми виявляємо, що ступінь свідомості дорівнює нулю, інакше кажучи, ми досягли самого зовнішнього об'єкта, а не його уявлення. Рухаючись уздовж цього континууму в протилежному напрямку, від зовнішнього до внутрішнього, *не-розум* так само поступово переходить у розум, без чіткої межі між ними. Тут не можна не згадати Г. Ляйбніца з його ідеєю континууму, що полягала у визнанні абсолютної безперервності явищ. Цей принцип він, як пізніше і Пірс, поширив на всю природу; виходячи з нього, він намагався, зокрема, пояснити історію Землі. Поширення принципу безперервності на біологічні

¹¹ Див., напр., його статтю "Що ж таке особистість".

явища призвело Ляйбніца до розробки вчення про «драбину істот», що одержала широке визнання у XVIII ст. За ним, всі живі істоти являють собою єдиний, безперервний ряд, вся справа лише в тому, щоб відшукати проміжні форми. Навіть між рослинами і тваринами, вважав Ляйбніц, повинні існувати проміжні форми.

В цьому питанні думка Пірса співзвучна думці Ляйбніца, для Пірса немає онтологічного розриву матеріального і духовного, він виступив проти Декартового дуалізму, відстоюючи першість духу над матерією. За його вченням, матерія у своїй суті, в останніх елементах, з яких вона складена, не відрізняється від духу. Головна ж особливість духу полягає в тому, що він є діяльна жива сила. Матерії, власне, не існує, вона не більше ніж явище. Що споріднює Пірса крім Ляйбніца також з Дж. Барклі¹².

Оскільки *людина* може мислити лише завдяки словам (чи іншим знакам), вона сама є знаком. Її життя складається з потоку думок, кожна з яких є знаком, зовнішні символи можуть казати людині, зауважує Пірс, «ти не значиш нічого, окрім того, чому ми тебе навчили» [CP 5.313]. «Я» пізнає себе за допомоги семіотичного процесу переважно через свої зустрічі з «*Іншим*» у світі. «Я» постає як функція невдачі в дії, опору ззовні та реакції спільноти на його поведінку. Таким чином, коли людина торкається гарячої плити після того, як її попередили цього не робити, «вона усвідомлює невігластво, і вимушена припустити існування «себе», якому це невігластво може бути властиве. Отже, засвідчення (testimony) дає першу зорю самосвідомості» [CP 5.233].

Пірсове «Я», на відміну від картезіанського, не приходить у світ готовим і закінченим; воно росте і розвивається. «Я» для Пірса є фрагментованим і незавершеним «*знаком*» [Anderson, 2006: p. 64]. Така відкритість і семіотична складність забезпечили ґрунт для більш складних інтерпретацій особистості та психіки у XX ст. Як зазначав Пірс на зламі століть: «Доктрина Декарта про те, що розум складається виключно з того, що безпосередньо стверджує себе в єдиній свідомості, сучасні наукові психологи взагалі відкидають» [CP 5.569].

Наслідком зв'язку особистості з її оточенням, її розвитку та самоусвідомлення через інших є те, що ми є істотами суспільними, а не індивідуальними «я». Наша *особистість* може бути реалізована лише в межах спільноти. Ми «*знаки*», що живуть в семантичних системах, які переміщуються в навколишнє та соціальне середовище і повертаються, трансформовані інтерпретацією. Самореалізація людини залежить від комунікації та семіозису [Anderson, 2006: p. 64]. Ця ж думка була далі розвинута у працях *Джона Дьюї* і *Джорджа Міда* і мала вплив через прагматичні теорії освіти та соціального розвитку у XX ст.

---

¹² Сам Пірс визнавав, що його філософія наполовину завдячує Барклі і саме його, «більше ніж будь-якого іншого окремого філософа, слід вважати автором цього методу сучасного «прагматизму» (цит за: [Friedman, 1997: p. 253]). Пірс присвятив значну увагу Барклі в рецензії на видання його праць Фрезером: Fraser's The Works of George Berkeley.

Пірс як справжній прагматист стверджує, що в реальному житті пізнанням зайнятий не абстрактний суб'єкт, а жива людина з усіма її пристрастями, потребами та інтересами. Йому зовсім не байдуже, яким виявиться пізнаваний ним світ, і він відмовляється визнати його назавжди даним і незалежним від нього. Активно вторгаючись у світ, він робить із пластичного матеріалу таку реальність, яка йому потрібна і яку він може зробити.

Пірс вважав, що Декарт, визнавав «лише один спосіб буття, буття окремої речі чи факту» [CP 1.21]. Для нього розум був *res cogitans*, мислячою річчю, а речі розумілися як окремі суші. За такого підходу зв'язки, закони та загальні поняття не вважалися реальними, оскільки вони не були індивідуальними, існуючими речами. Або, якби вони були справжніми, їх слід було б сприймати як окремі речі (вплив номіналізму на Декарта). «Тільки номіналіст впадає в абсурд, говорячи про «окремі факти» або «окремі узагальнення» [CP 6.593].

Позиція Пірса, натомість, *реалістична*. Без реальності загальних понять зв'язки були б або нереальними, або «реальними» лише як довільні твердження індивідів. Радикальні конструктивісти, які стверджують, що природний закон є продуктом людського розуму і не має значення окремо від людини — були б не переконливі для Пірса. Для нього необхідно зрозуміти саме *реальність* закону. Картезіанський раціоналізм некритично прийняв онтологію В. Окама і не помітив важливості проблеми. Важливість цього недогляду важко переоцінити, оскільки він безпосередньо привів до концепції Декарта про себе як індивіда, як мислячої субстанції. І ця ідея привела до низки глухих кутів і псевдопроблем: проблеми розуму й тіла, проблеми інших «Я», проблеми само ідентичності тощо.

Реалістична та семіотична концепція особистості Пірса радикально відрізнялася від картезіанського погляду на себе. Для Пірса особистість — «це деякий вид координації або зв'язку ідей», і «як будь-яка загальна ідея це не річ, яку можна осягнути миттєво, вона має бути прожита в часі» [CP 6.155]. Антикартезіанських висновків звідси кілька. По-перше, особистість є не ізольованою субстантивною річчю, а живою загальністю, невіддільною від навколишнього середовища, включаючи інші особистості, так, що «визнання однією особою особистості іншої відбувається за допомоги засобів, певною мірою ідентичних засобам, за допомоги яких вона усвідомлює свою особистість» [CP 6.158].

Відповідно до класичного раціоналізму, репрезентованого Декартом, ми пізнаємо об'єкт у всіх його істотних рисах, але якщо в пізнавальний процес втручаються наші інтереси, схильності, симпатії і антипатії, то пізнання стає тією чи іншою мірою неадекватним і неточним. Пірс же висунув ідею про те, що пізнання в принципі не може відповідати Декартової моделі ідеального пізнання і у своїх специфічних рисах завжди зумовлене ірраціональним аспектом нашої особистості — насамперед нашими інтересами. Цю думку він сформулював в одній зі своїх програмних статей «Як зробити наші ідеї

ясними» у вигляді так званої «прагматичної максими»: «поміркуйте, які наслідки, що можуть мати практичне значення... має об'єкт нашої концепції. Тоді наше уявлення про ці наслідки і є всім нашим уявленням про об'єкт» [СР 5.293].

Таким чином, нами було визначено окремі положення картезіанської філософії та проаналізовано основні аргументи, які використовує проти них Ч. Пірс. Також прояснено основні поняття, що визначають розуміння ним пізнання: переконання, фаліблізм, семіотика, синехізм, реалізм тощо. З'ясовано суть прагматичного та семіотичного підходів до розуміння людини, зазначено актуальність цих поглядів для подальшого розвитку філософії.

Пірсові трансформації картезіанського раціоналізму та заперечення йому були в теорії пізнання, в метафізиці та антропології. Пірс заперечував догматизм в науці та репрезентаціонізм, натомість запропонував фаліблізм та семіотичний підхід до дійсності. Він заперечував номіналізм і стверджував реалізм в науці. Ідеї Пірса становлять не лише історичний інтерес, вони пропонують свіжий погляд на сучасну наукову практику. Переосмислення Пірсом основ пізнання ставить його поряд з сучасними мислителями. Запропонований ним принцип фаліблізму у ХХ ст. знайшов своє продовження в філософії К. Поппера, В. Квайна та Г. Альберта. Критика Пірсом Декарта споріднена з критикою Декартових тем Вітгенштайном у його «Філософських дослідженнях» та критикою Селарсом «міфу даного» (The Myth of the Given)¹³. Разом із Вітгенштайном Пірс руйнував модерний міф фундаціоналізму, одержимості модерною думкою пошуком остаточних підстав. Заперечення Пірсом індивідуалізму також знайшло широку підтримку у філософії, соціології, психології ХХ ст. Семіотика¹⁴ набула визнання і стала цілим окремим напрямком сучасних досліджень, йшла від Пірса через Ч. Мориса до Т. Сибоба, Дж. Дилі та багатьох інших.

ДЖЕРЕЛА

- «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень (2014). Пер. з фр. і лат. Київ: Дух і літера.
- Ратникова, Е. (2012). Пірс vs Декарт: опыт и метафизика. *Sententiae*, 27 (2), 85—96.
- Хома, О. (2012). Декарт і Паскаль: шлях до філософії на тлі Grand Siècle. *Філософська думка*, 6, 19—38.
- Anderson, Douglas (2006). *Peirce and Cartesian Rationalism*, J. Shook and J. Margolis (Eds.). In: *A Companion to Peirce* (pp. 154-165). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Bernstein, Richard J. (2010). *The Pragmatic Turn*. Cambridge Polity Press.
- Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (1931). 8 vols. Charles Hartshorne and Paul Weiss (Eds.: vol. 1—6). Arthur, W. Burks (Ed.: vols. 7—8). Cambridge: Harvard University Press.

---

¹³ «Міфом даного» Селарс називає теорію, згідно з якою можна стверджувати існування певних первинних *даних* в досвіді, незалежних від свідомості, отриманих без будь-якого попереднього навчання в процесі безпосереднього чуттєвого контакту з зовнішнім світом [Sellars, 1985: pp. 127—196].

¹⁴ Швейцарський лінгвіст Ф. де Сосюр є засновником іншої гілки семіотики (семіології).

- Dabay, T. (2016). Why Peirce's Anti-Intuitionism is not Anti-Cartesian: The Diagnosis of a Pragmatist Dogma. *International Journal of Philosophical Studies*, 24 (4), 489—507.
- Deledalle, G (2000). *Charles S. Peirce's Philosophy of Signs: Essays in Comparative Linguistics*. Indiana UP.
- Friedman, L. (1997). Peirce's Reality and Berkeley's Blunders. *Journal of the History of Philosophy*, 35 (2), 253—268.
- Gallie, W.B. (1975). *Peirce and Pragmatism*. Praeger.
- Haack, S. (1982). Descartes, Peirce and the Cognitive Community. *Monist*, 65 (2), 156—181.
- Hill, James (2012). *Descartes and the Doubting Mind*. New York, NY: Continuum.
- MacDonald, Ian (2019). *Communal Inferentialism: Charles S. Peirce's Critique of Epistemic Individualism*. Waterloo, Ontario.
- Meyers, Robert (1967). Peirce on Cartesian Doubt. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 3 (1), 13—23.
- Pearce, T. (2020). *Pragmatism's Evolution: Organism and Environment in American Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Sebeok, Thomas (1985). *Contributions to the Doctrine of Signs*, 2nd ed. Lanham: University Press of America.
- Sellars, W. (1991). Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, perception and reality* (pp. 127—196). Atascadero, CA.
- Short, T.L. (2007). *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press.

Одержано 03.02.2023

REFERENCES

- Anderson, Douglas (2006). *Peirce and Cartesian Rationalism*, J. Shook and J. Margolis (Eds.). In: *A Companion to Peirce* (pp. 154-165). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Bernstein, Richard J. (2010). *The Pragmatic Turn*. Cambridge Polity Press.
- Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (1931). 8 vols. Charles Hartshorne and Paul Weiss (Eds.: vol. 1—6). Arthur W. Burks (Ed.: vols. 7—8). Cambridge: Harvard University Press.
- Dabay, T. (2016). Why Peirce's Anti-Intuitionism is not Anti-Cartesian: The Diagnosis of a Pragmatist Dogma. *International Journal of Philosophical Studies*, 24 (4), 489—507.
- Deledalle, G (2000). *Charles S. Peirce's Philosophy of Signs: Essays in Comparative Linguistics*. Indiana UP.
- Friedman, L. (1997). Peirce's Reality and Berkeley's Blunders. *Journal of the History of Philosophy*, 35 (2), 253—268.
- Gallie, W.B. (1975). *Peirce and Pragmatism*. Praeger.
- Haack, S. (1982). Descartes, Peirce and the Cognitive Community. *Monist*, 65 (2), 156—181.
- Hill, James (2012). *Descartes and the Doubting Mind*. New York, NY: Continuum.
- Khoma, O. (2012). Descartes and Pascal: the path to philosophy against the background of the Grand Siècle [In Ukrainian]. *Philosophical thought*, 6, 19—38. [=Хома 2012]
- MacDonald, Ian (2019). *Communal Inferentialism: Charles S. Peirce's Critique of Epistemic Individualism*. Waterloo, Ontario.
- "Meditations" of Descartes in the mirror of modern interpretations (2014). [In Ukrainian]. Trans. from Fr. and Latin. Kyiv: Duh i litera. [=«Медитації» 2014]
- Meyers, Robert (1967). Peirce on Cartesian Doubt. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 3 (1), 13—23.
- Pearce, T. (2020). *Pragmatism's Evolution: Organism and Environment in American Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ratnikova, E. (2012). Peirce vs. Descartes: experience and metaphysics. [In Russian]. *Sententiae*, 27 (2), 85—96. [=Ратникова 2012]

- Sebeok, Thomas (1985). *Contributions to the Doctrine of Signs*, 2nd ed. Lanham: University Press of America.
- Sellars, W. (1991). Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, perception and reality* (pp. 127—196). Atascadero, CA.
- Short, T.L. (2007). *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press.

Received 03.02.2023

Taras MAMENKO, Junior Research Fellow
at the Department of the History of Western Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine
4, Triochsviatytska St., Kyiv, 01001
zlokara@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

CRITICISM OF THE GUIDELINES OF CARTESIAN PHILOSOPHY BY CH. PIERCE

The article intends to show the significance of Ch. Peirce's ideas for the development of contemporary philosophy, to find out the main directions of his criticism of the principles of Cartesian and more broadly modern philosophy (where it comes from Descartes) and to consider the positive program of his philosophy, which he offers as an alternative to Modern philosophy.

Peirce starts from a pragmatic and semiotic approach to human nature, consciousness and cognition. Thanks to this approach, he managed to undermine the key ideas of the modern understanding of cognition, human, language, namely: individualism, linguistic atomism, dogmatism, dualism, representationism, nominalism, foundationalism, etc. And, instead, to propose a new theory of knowledge, a new ontology and anthropology. Peirce asserts the indirectness of human cognition by signs (linguistic, cultural, sensory), the impossibility of introspection and intuition, advocates holism, fallibilism, pragmatism, realism, synechism, inferentialism and offers a new understanding of the personality — all this makes him a relevant and contemporary thinker.

Peirce's ideas offer a fresh perspective on modern scientific practice. Peirce's rethinking of the foundations of knowledge puts him alongside many thinkers of the 20th and 21st centuries. The development of his ideas can be seen in modern anthropology, epistemology, research on artificial intelligence, semiotics, etc.

The article is divided into four subsections, which are devoted to the main directions of Peirce's criticism of Descartes' philosophy: in the first — against Descartes' skeptical methodology, Peirce puts the concept of fallibilism and the principle of belief, in the second — Peirce denies the possibility of intuition and proves the indirectness of our cognition by signs, in the third — it is about the advantages of the semiotic and communicative approach over individualism and linguistic atomism, in the fourth — Descartes' nominalism and dualism, Peirce contrasts the realist approach and his theory of synechism, as well as semiotic anthropology.

Keywords: *Descartes, sign, intuition, Peirce, pragmatism, belief, realism, semiotics, synechism, skepticism.*